

АМБІВАЛЕНТНА ЦІННІСТЬ КОНЦЕПТУ «ПАМ'ЯТЬ»

Купіна Я. В., Чіміріс Ю. В. Амбівалентна цінність концепту «Пам'ять».

У статті розглядається ціннісний компонент концепту «Пам'ять» у дискурсі, де виявляється амбівалентність досліджуваного концепту. Залежно від типу дискурсу використовуються різні оцінні предикати.

Ключові слова: концепт, ціннісний компонент, дискурс, амбівалентність, лексема-вербалізатор, конотація.

Купина Я. В., Чимириш Ю. В. Амбивалентная ценность концепта «Память».

В статье рассматривается ценностный компонент концепта «Память» в дискурсе, где проявляется амбивалентность исследуемого концепта. В зависимости от типа дискурса используются разные оценочные предикаты.

Ключевые слова: концепт, ценностный компонент, дискурс, амбивалентность, лексема-вербалізатор, коннотация.

Kupina Y. V., Chimiris Y. V. Ambivalent value of the concept «Memory».

In the article valuable component of the concept «Memory» is considered in a discourse where ambivalent of the given concept is seen. Depending on the type of a discourse different valuable predicates are used.

Key words: concept, valuable component, discourse, ambivalence, lexeme-verbalizator, connotation.

Більшість учених, чії дослідження концептуальної системи спрямовані в лінгвокультурологічному напрямі (В. Карасик, Г. Слишкін, С. Воркачов та ін.), як обов'язкову складову будови концепту виокремлюють ціннісний компонент: «Центром концепту завжди є цінність, оскільки концепт служить дослідженню культури, а в основі культури лежить саме ціннісний принцип» [3, с. 12]. Це, очевидно, пов'язане з тим, що людська свідомість при розпредмечуванні дійсності, її систематизації намагається визначити конкретний предмет чи його ознаки, будь-яке явище з позиції універсальних категорій: фрагменти світу оцінюються людиною як корисні / некорисні, гарні / погані, красиві / некрасиві тощо. «Оскільки рефлексивна діяльність людини по суті оцінна, її результати – поняття – також володіють певними ціннісними властивостями» [5, с. 55]. Концепт «Пам'ять» репрезентує певні вміння, навички й здібності людини, пов'язані з мнемічною й ментальною діяльністю. Як деякі інші концепти, наприклад, «розум», «щастя», «любов» та ін., концепт «пам'ять» виділяється своїм ціннісним статусом: пам'ять визначає тотожність особистості людини, єдність її «я», її самототожність.

Видатний філософ П. Флоренський зазначав: «Пам'ять має значення трансцендентальне, і в ній ми не можемо не бачити нашої надчасової єдності. Час даний мені, як якийсь «зараз», тому сам я, який дивиться на весь Час, зараз мені даний, – сам я стою над Часом» [10, с. 202]. Відомо, що стійкі порушення пам'яті, які означають втрату людиною свого минулого досвіду, призводять врешті до розпаду особистості. При цьому власний досвід людина може заміщатися досвідом іншої (людина може вважати себе, наприклад, Наполеоном, при цьому ніби набуваючи нового минулого).

Пам'ять пов'язана з трансцендентним: з уявленнями про вічність і час, смерть і безсмертя. Людина без пам'яті втрачає зв'язок із часом, історією, що промовисто звучить, наприклад, у словах: *Людина без пам'яті – перекотиполе на бурхливих вітрах часу, ледь помітна пір'їнка на протягах історії* (П. Загребельний).

Вираження ціннісного компонента часто відбувається в дискурсі, який ми розуміємо як «складне комунікативне явище, що включає, крім тексту, ще й екстралінгвальні фактори (знання про світ, думки, настанови, цілі адресата), необхідні для розуміння тексту» [4, с. 8], де найбільш яскраво виявляється можливість застосування оцінних предикатів. Стосовно концепту «пам'ять» ця теза особливо актуальна: залежно від типу дискурсу виявляється та чи інша оцінка: «Зчеплюючись із ментальними процесами, пам'ять бере участь у побудові аналогій і зіставлень, у винесенні оцінок, у виробленні оперативних тактик і далеко діючих стратегій. Різновиди дискурсів диференційовані в цьому прані» [8, с. 15]. Концепт «Пам'ять» характеризується амбівалентністю оцінки, дослідження якої є актуальним, оскільки дає змогу через мову довести значущість та цінність цього феномену для життєдіяльності людини. Метою нашої розвідки є виявити оцінні предикати концепту «Пам'ять» у дискурсі.

До прикладу, у педагогічному дискурсі виявляється зміст загальноосвітнього й професійного знання й обрамляється мовленнєвими актами поради, прохання, вимоги, підтримки, питання (*Запам'ятайте закон. Згадайте, за яким правилом пишеться в цьому слові буква «и». Не пригадуєте? Ви, напевне, пам'ятаєте, послідовність розв'язування задачі. Назвіть її*), де використовуються базові дієслова пам'яті. Адміністративно-канцелярський дискурс, почасти публіцистичний, зокрема ЗМІ, реклама, використовують дієслова *нагадувати, забути* із запереченням, *запам'ятати* (*Нагадуємо, що термін подачі документів закінчується 20 липня; Не забудьте вчасно заповнити декларацію про доходи!; Запам'ятайте адресу нашого магазину!*).

Особливої цінності набувають дієслова-вербалізатори пам'яті в юридичному дискурсі, коли йдеться про покази свідків, звинувачуваних, потерпілих, процедури суду (*Будь ласка, пригадайте якомога точніше, о котрій Ви бачили потерпілого? Не пригадуєте, коли Ви останній раз спілкувалися? Нагадую Вам, що за лжесвідчення Ви притягнетесь до кримінальної відповідальності*). У повсякденному дискурсі, зокрема в міжособистісному спілкуванні й автокомунікації, дієслова пам'яті формують опосередковані мовленнєві акти зі значенням прохання, обіцянки, докору, загрози тощо (*Ти не забудь зачинити двері?; Забудь давні образи!; Ти пам'ятаєш, де залишив ключі?; Не нагадуй мені більше про це!; Нагадай, будь ласка, про що ми домовились*). Позитивні образи, які викликає людина в пам'яті, сприяють зміцненню віри й життєлюбності, негативні – навпаки є джерелом відчаю (*Я все пам'ятаю; Я все забудь; Я не можу й не хочу нічого забувати; Я хочу і не можу забути; Я хотів забути і забудь*). Цю тезу підтверджують, зокрема, й ілюстрації з художніх творів, де в мовленні героїв відбивається позитивна чи негативна оцінка згадування / забування. Наприклад, позитивна конотація згадування виражається в такому контексті: *То були найкращі дні її життя. Майже тиждень. Правду казала Алла: «Ти ще цього Микиту все життя будеш згадувати»* (Г. Тарасюк); значна кількість ілюстрацій засвідчує вживання лексем-вербалізаторів концепту «пам'ять», зокрема які стосуються згадування / забування, з негативним забарвленням, пор.: *Встидалася б згадувати! Одне ганебище...* (Г. Тарасюк); *...тим узагалі привелося – бодай не згадувати!* (О. Забужко); *– Я хочу гусятини, тату! – Не буде гусятини! – Он як? Ну дякую. Я тобі ніколи не забуду цих гусей! До самої смерті* (О. Довженко); *Не сплю ночами, ото хіба перед досвітком зморюся... І все одно перед очима стоїть, забути не годна...* (Є. Гуцало); *Від згадки про Мілю знову стало прикро й гірко* (Г. Тарасюк); *Ціле життя чумакував [дід]по степах та годував їх, та гроші потім по шинках пропивав. Страшно згадати, що було...* (О. Довженко).

Подібне спостерігаємо також із лексемами-вербалізаторами забування, де конотація залежить від ситуації мовлення. На цінність забування вказують й афоризми: *Пам'ять могла б убити нас, коли б не мала рятівної властивості забувати; Забування вичищує авгієві стайні пам'яті* (В. Гжегорчик). Це цілком узгоджується з думкою психологів, які вказують, що забування – дуже доцільний, природний і необхідний процес, який далеко не завжди повинен оцінюватися негативно, оскільки забування дає змогу мозку звільнитися від надлишкової

інформації. За певних життєвих обставин забування оцінюється позитивно, коли йдеться, наприклад, про лікування психічних розладів, спричинених стресом. Це, зокрема, ілюструє контекст, де бабуся хоче посприяти, щоб онук якнайшвидше забув страхіття війни: *Я вже стараюся, щоб усе забував. Хай забуває, бо душа не витримає все пам'ятати. Хай забуває, бо попереду ще горя й горя...* (Є. Гуцало). І навпаки негативна оцінка забування репрезентована в таких прикладах: *Ти ще не знаєш, що таке матрос. Де тільки не бува, куди не їздить. Сім літ... Отак – тьху! – і забув (У. Самчук); Забудеш товариша, zostавши у біді – даремно ти на світ рождався (О. Довженко).*

Особливо яскраво полярність оцінки забування ілюструють контексти, що в них у сусідніх реченнях контактують позитивні й негативні конотації, наприклад: *Яким би щастям було забути лихе, забути біду, забути пережите. І яким би нещастям було забути все, все таке рідне, таке близьке. Ні, певне, це і є людина. Все разом – як жила, чим жила, все разом – пам'ять про минуле... про всіх... і про себе (Ю. Покальчук).*

Отже, як слушно зауважує О. Ревзіна, пам'ять «прагматично значуща для життєдіяльності і життєбудівництва особистості, вона впливає на її картину світу і на домінують в її світогляді. Саме уявлення про пам'ять, будучи вербалізованим, свідчить про людину» [8, с. 15].

Учені зазначають, що найчастіше й найбільш точно оцінюються людиною ті засоби, які їй потрібні для досягнення практичних цілей. Застосування оцінних предикатів до того чи того фрагмента дійсності, на думку Г. Слишкіна, можна вважати показником існування в межах певної культури концепту, заснованого на цьому елементі дійсності [9, с. 12]. Стосовно концепту «Пам'ять» зауважимо, що він має амбівалентну оцінку як особистісну, так і соціальну. І це цілком закономірно, адже йому, як і будь-якому іншому культурно значущому концепту, властива неоднозначність в оцінюванні, на що вказує Т. Космеда: «Концепти виникають у процесі побудови висловлювання, подачі інформації про об'єкти і їх властивості, причому ці відомості можуть вмішувати інформацію як об'єктивну, так і суб'єктивну. Тому одні й ті самі явища, предмети, ознаки, дії тощо можуть оцінюватися позитивно чи негативно. Концепти, отже, підводять розмаїття явищ, які спостерігаються і уявляються, до чогось єдиного, підводячи їх під одну рубрику: вони дають змогу зберігати знання про світ і є будівельним матеріалом концептуальної системи, сприяючи обробці суб'єктивного досвіду шляхом підведення інформації під деякі вироблені суспільством категорії і класи» [5, с. 151].

Включення до пам'яті когось або чогось як увіковічення має ціннісний позитивний смисл, виключення з пам'яті як ознака соціальної смерті – ціннісний негативний смисл. І навпаки обіцянка пам'ятати щось як підтвердження акту непростення й форми помсти набуває ціннісно негативного смислу, а вилучення з пам'яті як прощення – ціннісно позитивного. Тобто можна вважати, що механізми включення в пам'ять / виключення з пам'яті є амбівалентні: «Власне, самі дії, ситуації тощо, які особа або соціум ніби включає до пам'яті (щоб пам'ятати) / виключити з пам'яті (щоб забути) змістовно оцінюються або позитивно, або негативно» [1, с. 257].

Мовленнєві дії включення до пам'яті і виключення з неї належать до ілюктивного акту наміру, куди входять обіцянки, клятви, погрози. Вони обслуговують соціальні стратегії задля увіковічення / забуття (*Він назавжди залишиться в нашій пам'яті! Ми викреслимо з пам'яті це ім'я!*); обіцянку не пробачати / прощення; погрози (*Я цього тобі ніколи не забуду! Забудьмо! Ти мене надовго запам'ятаєш!*); застереження (*Не забудь прийти вчасно!*); прощання (*Не поминай лихом, а добром, як хочеш*); попередження чи застереження (*Пам'ятай, що там дуже небезпечний поворот; І пам'ятайте одне: хто держить камінь за пазухою, тому погано буде в нашому селі* (В. Кучер)). Частина з них становлять основу українських паремій: *Не забуду до гробової дошки* [7, с. 308]; *Хто давнє пом'яне, той лиха не мине; Хто старе поминає, той щастя не має; Хто старе пом'яне, тому палець в око; Хто старе спом'яне, тому глаз вон* [7, с. 307]. Такі висловлювання переважно є клішованими або фразеологічними (*Зарубай собі на носі!; Намотай собі на вус!*), наприклад: *Пора змиритись і зарубати собі на носі, що великих і водночас чесних грошей не існує в природі* (Г. Тарасюк). На думку Н. Брагіної, їх можна розглядати як риторичні фігури, наділені символічною функцією, в основі яких лежить міфологічна складова. Як правило, вони включені до ритуалу, є його базовими компонентами, переважно такі висловлювання вимовляються пафосно, у сукупності вони утворюють риторичку (фразеологію) пам'яті. Риторика пам'яті пов'язана з категорією піднесеного [1, с. 258]. Фразеологічні одиниці і паремії повною мірою унаочнюють тезу про різноаспектність дієслів пам'яті, формуючи в етноспільноті відповідне ставлення до номінованих дій, адже, за В. Карасиком, «дуже значущі для аналізу лінгвокультурної специфіки мови прислів'я й афоризми, які широко використовуються в спілкуванні і тим самим формують ціннісні установки в носіїв відповідної культури» [2, с. 126].

У дискурсі яскраво виявляється амбівалентність оцінки концепту

«Пам'ять», яка може бути позитивною чи негативною. Через конкретні мовленнєві дії включення до пам'яті й виключення з неї виражаються ілокутивні акти наміру (обіцянки, погрози, клятви тощо).

Крім дискурсу, ціннісний компонент концепту «Пам'ять» реалізується через лексико-граматичну систему (синоніми, антоніми, різні частиномовні реалізації тощо), у дослідженні якої і вбачаємо перспективу подальших розвідок.

Література

1. Брагина Н. Г. Память в языке и культуре / Н. Г. Брагина. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 520 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
3. Карасик В. И. Базовые характеристики лингвокультурных концептов / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Антология концептов / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М. : Гнозис, 2007. – С. 12–13.
4. Караулов Ю. Н. От грамматики текста к когнитивной теории дискурса / Ю. Н. Караулов, В. В. Петров // Т. А. Ванн Дейк. Язык. Познание. Коммуникация : [пер. с англ.] / [сост. В. В. Петрова ; под ред. В. И. Герасимова]. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1989. – С. 5–11.
5. Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики / Т. А. Космеда. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.
6. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : [монография] / Н. А. Красавский. – М. : Гнозис, 2008. – 374 с.
7. Прислів'я та приказки : Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упор. М. М. Паз як ; відп. ред. С. В. Мишанич]. – К. : Наук. думка, 1990. – 529 с.
8. Ревзина О. Г. Память и язык / О. Г. Ревзина // Критика и семиотика. – Вып. 10. – Новосибирск, 2006. – Режим доступа к изд. : <http://www.nsu.ru>
9. Слышкин Г. Г. От текста к символу : лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.
10. Флоренский П. А. Столп и утверждение истины / П. А. Флоренский. – М. : Правда, 1990. – 839 с.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2013 р.